

HACAMAT İLE İLGİLİ RİVAYETLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Dr. Halil Kaya, halilkaya@hakkari.edu.tr

ÖZ

Bu çalışmanın gayesi; temel hadis kaynaklarında yer alan, özellikle tıp alanına dair “hacamat” ile ilgili rivayetleri tespit edip bir araya getirilmek ve bir bütünlük içerisinde değerlendirmektir. Tarihçesi çok eskilere dayanan hacamat Hz. Muhammed (sas.) döneminde de yaygın olan bir tedavi yöntemiymiş. Nitekim nakledilen rivayetlerden de anlaşıldığına göre Hz. Muhammed (sas.), bizzat hacamat yaptırmış ve tavsiye etmiştir. Konuyla ilgili haberler, genellikle hadis kaynaklarının tıp bölümünde geçmekle birlikte; bazı rivayetlere tabâbet dışındaki konuları içermesi hasebiyle diğer bölümlerde de rastlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Muhammed, Hadis, Tedavi, Şifa, Hacamat, Kan aldırma, Tıbbi atık

AN INVESTIGATION ON NARRATIONS ABOUT CUPPING THERAPY

Abstract

The purpose of this study is to identify and gather the narrations related to cupping therapy, which is especially related to the field of medicine, which are included in the basic hadith sources and to evaluate them with integrity. It was also a common treatment method during the reign of the Prophet Muhammad cupping therapy, whose history dates back to very old times. It is understood from the narrations that the Prophet Muhammad himself had cupping therapy done and recommended it. As for the related news, it is usually mentioned in the medical section of hadith sources; it is also observed in other sections because some narrations include other topics other than “tababat”.

Keywords: Hz. Muhammad, Hadith, Treatment, Healing, Cupping Therapy, Taking blood, Medical waste

GİRİŞ

Hacamat lafzının aslı Arapçada hicâme(t) = “جامة” olup ‘emmek’ anlamındaki hacm = “حجم” kökünden gelir; hacamat yaptırmaya ihticâm “إحتجام”, bu işi meslek edinen kişilere haccâm “حجام”, bu işte kullanılan fanus ve bardak gibi aletlere de mihceme “مِحْم” denir

¹. Hacamat, kuru ve kanlı/yaş olmak üzere iki farklı şekilde uygulanmaktadır. Kuru hacamatta, “vücudun istenen yerine kan toplamak için, küçük bir fanus ters tutularak içine süratle sokulup çıkarılan bir alev vasıtasıyla havası boşaltıldıktan sonra vücuda kapatılmakta, böylece kanın, üzerindeki hava basıncının azaldığı o kesime hücum etmesi sağlanmaktadır. Türk halkı arasında kuru hacamat için ‘şişe çekme’ tabiri kullanılır. Kanlı hacamat ise kanın toplandığı bölge bir bıçakla çizildikten sonra fanus kapatılır ve bu durumda kan iç basıncın etkisiyle kolaylıkla dışarı çıkar, yani fanus tarafından emilmiş olur”².

Hacamatın tarihçesi ise çok eskilere dayanmakta ve “*Kupa tedavisi beş bin yıldan fazla süredir dünya genelinde yaygın bir biçimde, birçok kültürde uygulanmaktadır. Özellikle Asya, Ortadoğu ve Avrupa gibi dünyanın birçok bölgesinde alternatif tedavi olarak uygulanmıştır*”³. Hacamatın iki kısmından biri olan “*Kuru kupa tedavisi daha çok uzak doğu ülkelerinde yaygın iken, YKT (Yaş Kupa Tedavisi) ise Orta Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinde yaygın olarak uygulanmaktadır. Kupa tedavisinin uygulaması son zamanlarda Amerika, Almanya, Norveç, Danimarka, Suudi Arabistan, Mısır, Hindistan ve Çin gibi birçok ülkede artmıştır. Yakın zamanda Harvard Tıp Fakültesi’nde kronik şiddetli ağrıdan yakınan çocuklarda kupa ve akupunktur tedavisinin etkili olduğu rapor edilmiştir*”⁴. Ayrıca söz konusu mesele ile ilgili nakledilen rivayetlerden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber’in döneminde de yaygın olan bir tedavi yöntemi idi. Bu mesleği ise daha çok köle statüsünde olanlar icra

¹ Detaylı bilgi için bk. Ebû ‘Abderrâhmân Hâlıl b. Aħmed b. ‘Amr el-Başr î el-Fer ħ î ħ *Kitâbu’l-‘Ayn*, thk. ‘Abdulhamîd (Beyrût: Dâru’l-Kutûbi’l-‘İlmiyye, 1424/2003), 1/290; Abdullah Köşe, “Hacamat” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/422.

² Detaylı bilgi için bk. Köşe, “Hacamat” *DİA*, 14/422.

³ Müyesser Okumuş, “Kupa Tedavisi ve Hacamat”, *Ankara: Med J* 16/4 (2016), 371. Bu makalede, hacamatın tarihçesi, tanımı, çeşitleri, uygulama yöntemleri, faydaları ve yan etkileri gibi tıp alanına dair konulara yer verilmiştir

⁴ Okumuş, “Kupa Tedavisi ve Hacamat”, 370.

ederlerdi⁵. Bu ise söz konusu mesleğin o dönemde tercih edilen bir iş olmadığı anlamına gelmektedir.

Konuyla ilgili farklı alanlarda birçok çalışma yapılmıştır⁶. Hadis alanında da Osman b. Musa Eskişehirî (Eskişehirli) tarafından Osmanlıca bir risale kaleme alınmıştır. Sekiz sayfadan (4 varaktan) müteşekkil olan söz konusu çalışma, bir mukaddime ile üç bâbtan oluşmaktadır⁷. Türkçe olarak da konuyla ilgili Abdullah Köşe tarafında *Hadislerde Flebotomi* adında Yüksek Lisans Tezi hazırlanmıştır⁸. Ayrıca Necmettin Şeker'in *Hiz. Peygamber'in Hadislerinde Koruyucu Hekimlik: Hacamat Örneği*⁹ adındaki makalesi mevcuttur. Söz konusu makalede bazı temel problem ve eksikler olduğu saptanmıştır. Bunlardan biri ve en önemlisi rivayetlere hemen hemen hiç eleştirel bir bakışın olmaması, hatta rivayetlerin sıhhat derecelerine bile bakılmadan olumlu yönde değerlendirmelerde bulunulmasıdır. Diğer temel bir noksan ise çalışmada konuyla ilgili zikredilen ilk rivayet, isnadları farklı olan iki farklı metni birleştirilerek tek bir isnadın metni olarak zikredilmesidir¹⁰. Söz konusu makalede zikredilen kaynaklara baktığımızda bu haberin iki sahabelen ve farklı iki metinle nakledildiği tespit edilmiştir. İbn Abbâs (ra.) vasıtasıyla nakledilen rivayetin metni şöyledir: (Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: “*İsrâ gecesinde yanımdan herhangi bir melek gurubu geçmedi ki ancak ve ancak hepsi bana şöyle diyorlardı: Ey Muhammed hacamat olmalısın.*”)¹¹. Çalışmada zikredilen metnin son kısmı ise Enes

⁵ Elanura Azizova, “İlk Dönem İslam Toplumu Sağlık Sektöründe Hacamatçılık”, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin Elmi Mecmuesi*, no. 15, Nisan (2011), 152.

⁶ Yapılan çalışmalardan bazıları şöyledir: Sümeyra Merve Kılınç, *Cumhuriyet Dönemi Kaynaklarına Göre Kupa, Hacamat ve Sülekle Tedavi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, 2015); Berivan Unat, *Farklı Yaş Gruplarında Hacamat Yaptıran Kadınlarda Oksidatif Stres ile İlgili miRNA'ların Araştırılması* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, 2018); Mahmut ÖZ, *Nebevi Tıpta Modern Tıba Hacamat'tan Donasyona Kan Bağışı ve Toplumdaki Algı* (İstanbul: Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yüksek lisans Tezi, 2019).

⁷ Osman b. Musa Eskişehirî, *Hacamat Risâlesî* İstanbul: Y. İslam Enstitüsü, 82, 1a-9b.

⁸ Abdullah Köşe, *Hadislerde Flebotomi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1984). Teze ulaşılmadığı için içeriği hakkında herhangi bir değerlendirme yapılmadı.

⁹ Necmettin Şeker, “Hz. Peygamber'in Hadislerinde Koruyucu Hekimlik: Hacamat Örneği”, *KSU İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21 (2013), 156-188.

¹⁰ Bk. Şeker, “Hz. Peygamber'in Hadislerinde Koruyucu Hekimlik: Hacamat Örneği”, 167. Söz konusu rivayet şu şekilde kaydedilmiştir: “Temel hadis kaynaklarında yer alan bir rivayete göre İbn Abbâs (r.a) Rasûlullâh'dan (sas.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: *'Miraç gecesini, hangi melek topluluğuna rastladiysam onlar bana; "Ey Muhammed kan aldurmaya (hacamata) devam et ve ümmetine de bunu emret" diyorlardı.*” Yazar, rivayetin geçtiği kaynakları da şöyle vermiştir: “Tirmizi, *Tıp* 12, İbn Mace, *Tıp* 20; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 354”.

¹¹ İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezid İbn Mâce el-Şâzî'nin *es-Sünen* (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1435/2014), “Tib”, 20 (No. 3501).

b. Mâlik tarikiyle nakledilmiş olup şöyledir: (Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: “İsrâ gecesinde yanından herhangi bir gurup geçmedi ki ancak ve ancak hepsi şöyle diyorlardı: **Ey Muhammed ümmetine hacamat olmalarını emret.**”)¹². Enes b. Mâlik vasıtasıyla nakledilen rivayetin aşağı yukarı aynısı olan bir haber de İbn Mesûd kanalıyla nakledilmiştir¹³. Söz konusu eserlerde farklı yerlerde veya iktisar şeklinde dahi olsa çalışmada zikredildiği şekliyle haberin İbn Abbâs tarafından nakledildiğine dair herhangi bir rivayet tespit edilememiştir. Hatta diğer kaynaklarda dahi böyle bir habere ulaşılamamıştır. Keza hadislerde çarşamba günü hacamat yaptırmanın iyi olmadığı ifade edildiği halde, çalışmada tam zıddı zikredilmiştir¹⁴.

Çalışmamızda hacamat ile ilgili rivayetler, dört başlık altında işlenecektir: Bunlardan biri, genel anlamda hacamat yaptırmanın şifa kaynağı olduğunu ifade eden haberleri ihata etmektedir. İkincisi hacamatın yapılması tavsiye edilen ve edilmeyen vakitler ile ilgili rivayetleri içermektedir. Üçüncüsü de Hz. Muhammed’in (sas.) bizzat hacamat yaptırdığına dair haberleri kapsamaktadır. Son başlıkta ise hacamatın faydaları ve yan etkileri gibi konular hakkında kısaca bilgi verilecektir.

Konuyla ilgili haberler, hadis kaynaklarında genellikle “Tıb” bölümünde geçse de tababet dışındaki konuları içeren bazı rivayetlere diğer bölümlerde de rastlanmaktadır. Bu rivayetlerin bir kısmında taksir/kısaltmaya gidildiği müşahede edilmiştir. Bu çalışmada daha çok *Kütüb-i Sitte*’de geçen rivayetlere temas edilmiştir. Ancak

¹² İbn Mâce, “Tıb”, 20 (No. 3503).

¹³ Bk. Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî *el-Câmi’u’l-kebi* r, thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf (Beirut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1996), “Tıb”, 12 (No. 2052); Ebu’l-Kâsım Süleyman b. Aḥmed et-Taberânî *el-Mu’cemu’l-ıvsa*t, thk. Târîk b. İveḍullâh - ‘Abdulmuḥsin b. İbrâhîm (Kahire: Dâru’l-Ḥarameyn, 1415/1995) 3/289 (No. 3176). Tirmizî, rivayet için “hasen-garîb”, Albânî de “sahih” bir hadis olduğunu ifade etmişlerdir.

¹⁴ Çalışmada yer alan ifade şöyledir: “İbn Ömer rivayetinde dikkat çekilen diğer bir husus da zamanlama konusudur. Diğer rivayetlerle de örtüşen perşembe günü kan aldırma hususu değişmez bir durum değildir. Çünkü başka hadislerde pazartesi ve çarşamba günleri de hacamat önerilmektedir. Buradaki gün sınırlaması kanaatimizce bir zorunluluk değil, muhtemelen özel bir kişi ya da durum için söylenmiş tarihsel bağlamı olan bir durumdur” (bk. *age*, 170). Kaynak olarak gösterilen eserler de şunlardır: “(İbn Mâce, “Tıp”, 22; Tirmizî, “Tıp”, 12; Ebû Dâvûd, “Tıp”, 11; Nesâî, “Şayd”, 36.)” Bilakis söz konusu eserlerde çarşamba günü hacamat yaptırmanın zararlı olduğunu ifade eden haberler yer almaktadır. Hatta bu çalışmanın ilerleyen sayfalarında (s. 177), bu yönde bir habere de yer verilmiştir (bk. *age*, 177). Ayrıca kaynakların gösteriminde de yanlışlar tespit edilmiştir. Örneğin sayfa 170’de (Hz. Enes (r.a) anlatıyor: “*Resul-i Ekrem (sas.), boynunun iki tarafındaki damarları ile iki omuzu arasındaki damardan hacamat olurdu.*”) şeklinde bir hadise yer vermiştir. Kaynağı da şöyle kaydetmiştir: “(Buḥârî, “Tıp”, 14; Ebû Dâvûd, “Tıp”, 3.)” Ancak yapılan incelemeler sonucunda Buḥârî’nin eserinde böyle bir rivayet tespit edilememiştir. Keza sayfa 171’de zikredilen hadisler ile hadislerin kaynakları (55 ve 57 numaralı dipnotlardaki kaynaklar) uyuşmamaktadır. Yani kısacası sayfa 171’de zikredilen hadisler, dipnotta kaynak olarak gösterilen eserlerde tespit edilememiştir. Sayfa 172’de 58. dipnotta Buḥârî’ye de nispet edilen rivayet, Buḥârî’nin eserinde tespit edilememiştir.

konunun genişliği nedeniyle ihramlı veya oruçlu iken hacamat yaptırmanın cevazı gibi fıkıh ile ilgili olan rivayetlere bu çalışmada yer verilmemiştir.

Hacamat ile ilgili İbn Abbâs, Câbir b. ‘Abdillâh, Şa‘bî, Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik, Selmâ (Hz. Peygamber’in hizmetçisi), Ümmü Seleme (Hz. Peygamber’in eşi), Ma‘kûl b. Yesâr, İbn Ömer, ‘Abdullâh b. Buḥayne, Hz. Ali, Ebû Kebşe el-Enmâî ‘Abdurrahmân b. Ka‘b b. Mâlik, ‘Abdurrahmân b. Osman et-Teymî ve ‘Abdullâh b. Ca‘fer gibi sahabilerden farklı rivayetler nakledilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda konuyla ilgili en çok İbn Abbâs’tan rivayetler nakledildiği tespit edilmiştir.

A. HACAMAT İLE TEDAVİ OLMAYI TAVSİYE EDEN RİVAYETLER

Hacamatın şifa kaynağı ve en iyi tedavi yöntemi olduğunu ifade eden rivayetler farklı sahabeden farklı varyantlarla nakledilmiştir. Bu rivayetlerin bazılarında şifa kaynağının üç şeyde olduğu ifade edilmiştir. Söz konusu haberler, şunlardır:

1. İbn Abbâs’tan nakledildiğine göre Hz. Peygamber (sas.) şöyle buyurmuşlardır: “Şifa üç şeydedir: *Hacamat (kan alma) aletini/şişesini vurmak, bal şerbetini içmek veya ateşle dağlamaktır. Ancak ben ümmetimi dağlamaktan nehy ederim*”¹⁵.
2. Câbir b. ‘Abdillâh tarikiyle gelen rivayette ise “*Ancak ben, ümmetimi dağlamaktan nehy ederim*” cümlesinin yerine “*Ben dağlama (ile tedaviyi) sevmem*”¹⁶ ifadeleri yer almaktadır.

Bu iki rivayetten de anlaşıldığına göre Hz. Muhammed (sas.) döneminde dağlama yöntemi ile de tedavi yapılmaktaydı. Ancak bu iki haber, beraber mütalaa edildiğinde Rasûlullâh’ın (sas.) “*ümmetimi dağlamaktan nehy ederim*” kavlinden mubahın zıttı olan haramın kastedilmediği, bilakis eziyet çekerek tedaviye hoş bakılmadığının kastedildiği anlaşılmaktadır.

3. Câbir tarikiyle gelen diğer bir haberde ise vakıanın gereği olarak sadece hacamata temas edilmiş ve şöyledir: Câbir b. ‘Abdillâh (ra.), Muḳanna‘ adında bir kişiyi ziyaret etti ve şöyle dedi: “*Sen hacamat*

¹⁵ Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İsmâil el- Buḥârî *el-Câmiu ‘s-Şahîh* (Kahire: Dâru’t-Te’sîl, 1433/2012), “Tıb”, 3 (No. 5681). Ayrıca Buḥârî bu haberi İbn Abbâs’tan mevkuף olarak da nakletmiştir (bk. Buḥârî “Tıb”, 3 [No. 5680]). Mevkuף olarak nakledilen rivayetin içeriği Buḥârî’nin yukarıda kaydettiği rivayetle aynı olmakla birlikte cümleler arasında takdim-tehir bulunmaktadır.

¹⁶ Buḥârî, “Tıb”, 4 (No. 5683).

yaptırmadan, ben buradan ayrılmam. Çünkü ben Rasûlullâh'tan (sas.) işittim şöyle diyordu: Hacamatta şifa vardır.”¹⁷

Bazı rivayetlerde ise tedavi yöntemlerinden en iyi/faydalı olanlar zikredilmiş ve bunlardan birinin de hacamat olduğu belirtilmiştir. Buna dair hadislerden bazıları şöyledir:

4. İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: *“Tedavi olabileceğiniz en iyi/faydalı tedavi (yöntemi), ledud¹⁸, enfiye/su'ûd¹⁹, ishal yapan ilaçlar ve hacamat'tır. En iyi sürme ise 'ismit'tir.²⁰ Çünkü 'ismit' görmeyi netleştirir ve de saçları yeşertir.”* İbn Abbâs, rivayetin devamında da şöyle demiştir: *“Hz. Peygamber'in sürmeliği vardı. Uyuyacağı vakit her gözüne üç kere sürme sürerdi”²¹.*
5. Şaḫbî'den nakledilen haberde ise Hz. Peygamber şöyle buyurmuşlardır: *“En iyi/faydalı tedavi (yöntemi), ledud, enfiye, ishal yapan ilaçlar, hacamat ve sülük'tür”²².*
6. Ebû Hureyre kanalıyla gelen rivayette ise sadece hacamat ile ilgili bilgi bulunup ve şöyledir: *“Tedavi olduğunuz şeylerden hayır/fayda varsa, o da hacamattır”²³.*

Bazı rivayetlerde ise açık bir şekilde hacamat emredilmiştir. Bu rivayetlerden bazıları da şöyledir:

7. İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: *“İsrâ gecesinde, herhangi bir melek gurubunun yanından geçmedim ki*

¹⁷ Buḥârî, “Tıb”, 13 (No. 5697); Ebu'l-Huseyn Müslim b. Hacc âc el-Kuşeyrî en-Neys âb ûr î *Şah ḥu'l-Müslim*, thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî (Bejrût: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1412/1991), “es-Selâm” (Tıb), 70 (2205).

¹⁸ Ledûd: Ağzın iki tarafından biriyle hastaya içirilen ilaçtır (bk. Mecduddîn Ebu's-Se'âdât Mubârek b. Muḥammed İbnü'l-Es r el-Cezer î *en-Nihâye fi ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Maḥmûd Muḥammed et-Tan âh î T âhir Aḥmed ez-Z âv î [Yy.: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1963/1383], 4/245).

¹⁹ Su'ûd/Enfiye: Buruna konulan ilaçlara denilir (bk. İbnü'l-Es r, *en-Nihâye fi ğarîbi'l-hadîs*, 2/368).

²⁰ İsmıt: Sürmenin kendisinden üretilen bir taş çeşididir (bk. Ebul'Faḍl 'İyâd b. Mûsâ b. İyâd es-Sebt î K âdî İyâz, *Meşâriku'l-envâr 'alâ şih âhi'l-âsâr* [Kahire: Dâru't-Tur âs; Tunus: el-Mektebetü'l-'Atîka, 1978], 1/19).

²¹ Tirmizî, “Tıb”, 9 (No. 2048). Tirmizî, söz konusu haberin hasen-ğarîb olduğunu ifade etmiştir. Albânî ise sürme ile ilgili bölüm hariç diğer kısımların zayıf olduğunu belirtmiştir.

²² Ebû Bekr 'Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-K üf î *el-Musannef*, thk. Muhammed 'Avvâme (Bejrût: D âr Kurtuba, 1427/2006), 12/30-31 (No. 23899/23433).

²³ Ebû Dâvûd Süleymân b. Eş'as el-Ezd î es-Sicist âh î *es-Sünen*, thk. Şu'ayb el-Arnâv û-Muḥammed Karabolelî (Dımaşk: Dâru'r-Risâletü'l-'Alemiyye, 1430/2009), “Tıb”, 3 (No. 3857).

ancak ve ancak hepsi bana şöyle diyorlardı: Ey Muhammed hacamat olmalısın"²⁴.

8. Enes b. Mâlik'in, Mâlik b. Şa'sa'a'dan naklettiği rivayette de İbn Abbâs kanalıyla aktarılan habere çok benzemekte olup ve şöyledir: Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: "*İsrâ gecesinde herhangi bir melek gurubunun yanından geçmedim ki ancak ve ancak bana hacamatı emrediyorlardı*"²⁵.
9. Enes b. Mâlik tarikiyle nakledilen haberde ise Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: "*İsrâ gecesinde herhangi bir gurubun yanından geçmedim ki ancak ve ancak hepsi şöyle diyorlardı: 'Ey Muhammed ümmetine hacamat olmalarını emret'*"²⁶. Bunun aşağı yukarı aynısı olan bir rivayet de İbn Mes'ûd kanalıyla nakledilmiştir²⁷.

Buraya kadar zikredilen rivayetlerden de anlaşıldığına göre hadislerin bir kısmında genel anlamda hacamatın şifa kaynağı; diğer bir kısmında ise en faydalı/yararlı tedavi yöntemlerinden biri olduğu belirtilmiştir. Bazı rivayetlerde ise hacamat emredilmiştir.

B. HACAMATIN YAPILMASI TAVSİYE EDİLEN VE EDİLMEYEN VAKİTLERLE İLGİLİ RİVAYELER

Bu başlığın altında ilk olarak hacamatın yapılması tavsiye edilen vakitlerle ilgili haberlere yer verilecektir. Ardından da rivayetlere göre hacamatın yaptırılması uygun olmayan zaman dilimlerine temas edilecektir. Son olarak her iki konuyu da kapsayan haberler kaydedilecektir.

Hız. Peygamber'den nakledilen rivayetlere göre Efendimiz, bazen mutlak olarak; bazen ise belli vakitlerde hacamat ile tedavi yapılmasını tavsiye etmiştir. Belli zaman dilimlerinde hacamatın yapılmasını tavsiye eden hadislerden bazıları şöyledir:

1. İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: "*Hacamat olacağınız en iyi zaman dilimi, (her hicri ayın) on yedi, on dokuz ve yirmi biridir*"²⁸.

²⁴ İbn Mâce, "Tıb", 20 (No. 3501).

²⁵ Taberânî *el-Mu'cemu'l-evsat*, 2/313 (No. 2081).

²⁶ İbn Mâce, "Tıb", 20 (No. 3503).

²⁷ Bk. Tirmizî, "Tıb", 12 (No. 2052); Taberânî *el-Mu'cemu'l-evsat*, 3/289 (No. 3176). Tirmizî rivayet için "hasen-garîb", Albânî de "sahih" bir hadis olduğunu ifade etmişlerdir.

²⁸ Süleymân b. Dâvûd b. Cârûd et-Tayâlis *el-Müsned*, thk. Muhammed b. 'Abdulmuhsin et-Türkî (Cize: Dâru Hicre, 1420/1999), 4/388 (No. 2788); Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn b. 'Alî el-Beyhağî *es-Sünenü'l-kubrâ*, thk. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1424/2003),

2. Enes kanalıyla gelen haberde de Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: “*Kim hacamat olmak isterse bunun için (hicri ayın) on yedi, on dokuz ve yirmi birine denk getirmek için gayret etsin. Ta ki herhangi birinize kan galebe edip de öldürmesin*”²⁹.

Nitekim tıp ile ilgili bazı çalışmalarda da “*Ayın yer çekim gücüne bağlı kan basıncındaki değişikliklerden dolayı, YKT'nin (yaş kupa tedavisinin) ay takvimine göre ayın 17, 19, 21 ve 23'ünde uygulanması önerildiği*”³⁰ belirtilmiştir.

3. Ebû Hureyre vasıtasıyla gelen haberde ise Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: “*Kim (hicri ayın) on yedi, on dokuz ve/veya yirmi birinde hacamat yaptırırsa, her derde şifa olur*”³¹.
4. Ma'kıl b. Yesâr'dan nakledildiğine göre Hz. Peygamber (sas.) şöyle buyurmuşlardır: “*Kim (hicri ayın) 17'sine denk gelen salı gününde hacamat olursa, bir yıllık hastalıklara deva (ilaç/şifa) olur.*” Bu haberi eserinde kaydeden Beyhaî, senedde yer alan bir ravi için “metrûk” ifadesini kullanmıştır³².
5. Konuyla ilgili Enes (ra.) de bir hadisi ref ederek şöyle demiştir: “*Kim (hicri ayın) 17'sine (denk gelen) salı gününde hacamat olursa, Allah (a.c.), ondan bir yıllık hastalıklarını çıkartır*”³³.
6. Yine Enes'ten nakledildiğine göre Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: “*Sıcaklık artığında/şiddetlendiğinde hacamat ile yardım isteyin, ta ki birinizin kanı ona galebe edip de onu öldürmesin*”³⁴.

Özetle burada zikredilen haberlerden de anlaşıldığına göre kameri/hicri takvime göre ayın 17,19 ve 21'ine denk gelen günlerde hacamat yaptırmak tavsiye edilmiştir.

Hacamatın yapılması tavsiye edilmeyen vakitlerle ilgili rivayetlere gelince, bunlardan bazıları şöyledir:

9/340 (No. 19536). Ayrıca bk. Tirmizî, “Tıb”, 12 (No. 2053). *Müsned*'in muhakkiki olan Şu'ayb el-Arnâvût ve ekibi “isnadı zayıf” olduğunu ifade etmişlerdir.

²⁹ İbn Mâce, “Tıb”, 22 (No. 3510).

³⁰ Okumuş, “Kupa Tedavisi ve Hacamat”, 372. YKT (yaş kupa tedavisi), kanlı hacamattır.

³¹ Ebû Dâvûd, “Tıb”, 5 (No. 3861).

³² Beyhaî *es-Sünenü'l-kubrâ*, 9/340 (No. 19537).

³³ Beyhaî *es-Sünenü'l-kubrâ*, 9/340 (No. 19538).

³⁴ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh el-Hâkim en-Neysî *âbû 'Abdillâh el-Müstedrek 'alâ's-Şahîhayn*, thk. Mustafâ 'Abdulkâdir 'Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1422/2002), 4/235 (No. 7482).

7. Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: “*Kim çarşamba veya cumartesi günü hacamat olursa ve de cüzzama (deride beyaz lekelere sebep olan hastalığa) yakalandığını görürse, sadece ve sadece kendini kınasın*”³⁵.
8. Diğer bir rivayette ise İbn Ömer şöyle demiştir: “Ey Nâfi□, kanım hareketlenmeye başladı. Bana bir hacamatçı getir. İhtiyar ya da çocuk olmasın, genç olsun.” Devamında İbn Ömer dedi ki ben Rasûlullâh'tan (sas.) işittim şöyle buyuruyorlardı: “*Aç karınla hacamat yaptırmak daha faydalıdır. Hacamat, hafızayı ve aklı artırıyor. Kim hacamat yaptırmak istiyorsa Allah'ın adını anarak perşembe günü yaptırın. cuma, cumartesi ve pazar günleri hacamat yaptırmaktan sakının. Pazartesi ve salı günleri ise hacamat yaptırınız. Çarşamba günü ise hacamat yaptırmaktan sakınınız. Çünkü çarşamba günü Hz. Eyyüb'ün (a.s.) belalarla duçar kaldığı gündür. Cüzzam (lepra) ve baraz (alaca/ vitiligo) hastalıkları ancak ve ancak çarşamba günleri veya geceleri ortaya çıkarlar (zuhur ederler)*”³⁶.
9. Cuma günü hacamat yaptırmanın olumsuzluğu ile ilgili rivayetlerden biri de şöyledir: Hüseyin b. Ali'den nakledildiğine göre Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: “*Cuma gününde öyle bir saat (zaman dilimi) var ki, o vakitte hacamat yaptıran ancak ve ancak ölür*”³⁷. Heysem î rivayet zincirinde yer alan Yahyâ b. 'Alâ için “kezzâb” = “çok yalancı” ifadesi kullanmıştır³⁸.
10. Diğer bir haber de şöyledir: Abdullah b. Ömer vasıtasıyla aktarıldığına göre Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: “*Cuma (gününde) öyle bir saat (zaman dilimi) var ki, o vakitte hacamat yaptıran kişiye öyle bir hastalık*

³⁵ Ebû Bekr Ahmed b. 'Amr b. 'Abdulhâlik el-Bezzâr, *el-Baḥru 'z-zehîḥ âr/Müsned*, thk. 'Adil b. Sa'd-ud. (Medine: Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1427/2006), 14/233 (No. 7800); Beyhaḳî *es-Sünenü'l-kubrâ*, 9/340-341 (No. 19540). Beyhaḳî, senedde yer alan bir ravi için “zayıf” olduğunu ifade etmiştir.

³⁶ İbn Mâce, “Tıb”, 22 (No. 3511). Hâkim'in eserinde de buna benzer bir rivayet bulunmaktadır (bk. Hâkim, *Müstedrek*, 4/235 [No. 7481]).

³⁷ Ahmed b. 'Alî b. Musennâ et-Temîmî el-Mevsîlî, Ebû Ya'lâ, *el-Musned*, thk. Hüseyin Selîm Esed (Beyrût: Dâru'l-Me'mûn li't-Turûs, 1408/1988), 12/150 (No. 6779).

³⁸ Ebu'l-Hasan 'Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân Nureddîn el-Heysemî *Mecme'u'z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Cidde: Dâr'u'l-Minhâc, 1436/2015), 11/270-271 (No. 8395).

*bulaşır ki, o hastalıktan şifa bulmaz (kurtulamaz)*³⁹. Nevevî Beyhaķî'nin eserinde yer alan bu rivayetin “çok zayıf olduğunu” belirtmiştir⁴⁰.

Özetle bu rivayetlerde çarşamba, cuma, cumartesi ve pazar günleri hacamat yaptırmanın olumsuzluklarına temas edilmiştir. Ancak Nevevî, belli bir günde hacamat yaptırmanın nehyi (yasaklaması) ile ilgili herhangi bir şeyin (haber) sabit olmadığını belirtmiştir⁴¹. İbn Hacer ve ‘Ayn î gibi alimler de hacamat için belli bir zaman tayininin söz konusu olmadığını ifade etmişlerdir⁴². Ayrıca Buḥârî'nin yukarıdaki hadisleri zayıf bulduğu için eserine almadığını söylemişlerdir⁴³. Yine burada dikkat çeken diğer bir husus ise İbn ‘Abbâs'tan hacamat ile ilgili farklı şekilde birçok rivâyet bulunmasına rağmen bazı günlerde yapılmamasına ilişkin hiçbir haberin nakledilmemesini, bazı günlerde hacamat yaptırmanın uygun görülmediğine dair rivayetlerin zayıflığına dair tali bir işaret olarak değerlendirebiliriz. Ancak hadis tenkid metodlarında böyle bir yöntemin bulunmadığını belirtmekte fayda var.

C. PRATİKTE UYGULANAN YERLER

Bu başlık altında Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin hacamat yaptırdığını ifade eden ve hacamatı hangi azaları üzerine uygulattığını belirten rivayetlere yer verilecektir. Konuyla ilgili haberlerden bazıları şunlardır:

1. Abdullah b. Buḥayne'den nakledildiğine göre “Rasûlullâh (sas.) Mekke yolu üzerinde olan ve Leḥyu Cemel⁴⁴ denilen yerde ihramlı iken kafasının ortasından hacamat yaptırmıştır⁴⁵.”

³⁹ Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî *el-Müsned*, talik Eymen ‘Alî Ebû Yemânî (by: Dâru Ḳurtubâ 1416/1995), 2/423-424 (No. 1440); Beyhaķî *es-Sünenü'l-kubrâ*, 9/341 (No. 19541). Beyhaķî senedde yer alan bir ravi için “zayıf” olduğunu ifade etmiştir.

⁴⁰ Ebû Zekeriyâ Muḥyiddîn b. Şeref en-Nevevî *Kitâbu'l-Mecmu' şerḥu'l-Muhezzeb*, thk. Muhammed Necî el-Mutî'î (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, ts.), 9/43 (Kitâbu'l-Et'ime).

⁴¹ Nevevî *el-Mecmu'*, 9/44 (Kitâbu'l-Et'ime).

⁴² Mahmud Rıdvanoğlu, “Hacamat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/423.

⁴³ Rıdvanoğlu, “Hacamat”, *DİA*, 14/423.

⁴⁴ Kaynaklarda zikredilen bilgilere göre Mekke-Medine arasında kalan bir yerin ismidir. Nitekim Tirmizî'nin eserinde İbn Abbâs vasıtasıyla nakledilen “Hz. Peygamber, ihramlı ve oruçlu iken Mekke-Medine arasında hacamat yaptırdı” şeklinde bir rivayet de mevcuttur (bk. Tirmizî, “Ebvâbu's-şavm”, 61 [No. 777]).

⁴⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 12/57-58 (No. 23970/23504); Ebû ‘Abdillâh Ahmed b. Hanbel b. Hilâl eş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût vd. (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1416/1996-1421/2001), 38/11 (No. 22924); Buḥârî, “el-Muḥşar ve cezâ'u's-şayd”, 21 (No. 1846); “Tıb”, 14 (No. 5698); Müslim, “Hac”, 88 (1203); İbn Mâce, “Tıb”, 21 (No. 3505); Ebû ‘Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî *Kitâbu'l-Muctebâes-Sünenü's-şuğrâ* (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1433/2012), “Menâsiku'l-Hac”, 95 (No. 2871). İbn Ebî Şeybe ve İbn Mâce'nin rivâyetlerinde “Mekke yolu üzerinde” şeklinde bir ifade geçmemektedir. Keza Buḥârî'nin “el-Muḥşar ve cezâ'u's-şayd” bölümünde getirdiği rivâyette de “Mekke yolu üzerinde olan” kısım yer almamaktadır. Ancak söz konusu haberin hemen

2. İbn Abbâs (ra.) tarikiyle gelen rivayet ise şöyledir: “Hz. Peygamber (sas.), ihramlı iken baş ağrısından dolayı, Lehyu Cemel denilen bir suyun yanında, başından hacamat yaptırmıştır”⁴⁶.
3. İbn Abbâs tarikiyle gelen diğer bir rivayette ise Hz. Peygamber’in başından hacamat yaptırdığı şeklinde genel bir ifade yer almaktadır⁴⁷.
4. Enes’e (ra.) hacamatçının ücreti ile ilgili sorulduğunda şöyle demiştir: “Rasûlullâh (sas.) hacamat yaptırmıştır. Bunu da Ebû Taybe (adındaki şahıs), yapmıştır. Hz. Peygamber, Ebû Taybe’ye iki sâ⁴⁸ buğday verdi. Ayrıca onun sahipleri ile de konuştu, sahipleri de onun vergisini hafiflettiler ve şöyle buyurdular: *Sizin kendisiyle tedavi olabileceğiniz en faydalı yöntem hacamattır...*”⁴⁹.

Özetle bu rivayetlerin hepsinin aynı olay üzerine nakledildiği anlaşılmaktadır. Bu hadislerden şöyle bir metin inşa edilebilir: Hz. Peygamber, Mekke-Medine yolu üzerinde olan ve yanında bir su bulunan Lehyu Cemel denilen yerde ihramlı iken, ayrıca kendisinde baş ağrısı varken Ebû Taybe adındaki kişi tarafından başından hacamat yaptırmıştır.

5. Diğer bir haber ise Enes’den (ra.) rivayet edildiğine göre: “Rasûlullah (sas.), başının arkasındaki iki yan damarından ve iki kürek kemiği arasından kan aldırması”⁵⁰.
6. Enes tarikiyle gelen bir haber de şöyledir: “Rasûlullah (sas.), ikisini, başının arkasındaki iki boyun damarlarına ve birini de iki kürek kemiği arasına olmak üzere üç yerinden hacamat yaptırdı”⁵¹.
7. Ebû Dâvûd’un eserinde Enes tarikiyle zikrettiği rivayet, aşağı yukarı bir önceki habere benziyor. Sonunda ise Ma’mer’in “Ben hacamat oldum aklım gitti. Öyle ki namazımda Fatiha sûresini, telkin ettirdim (yani birisi okuyordu ben de onu takip ediyordum).” sözleri yer almaktadır⁵².

akabinde İbn Ebî Şeybe’nin Süleyman b. Yesâr vasıtasıyla naklettiği rivayette “Mekke yolu üzerinde” şeklindeki ifade yer almaktadır (bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 12/58 (No. 23971/23505).

⁴⁶ Buḥârî, “Tıb”, 15 (No. 5700).

⁴⁷ Buḥârî, “Tıb”, 14 (No. 5699); 15 (No. 5701).

⁴⁸ Sa‘: Dört avuç miktarına bir Sa‘ (الصَّاع) denilir (bk. İbnü’l-Esî, *en-Nihâye fî garîbi’l-ḥadîs*, 3/60).

⁴⁹ Buḥârî, “Tıb”, 13 (No. 5696); Müslim, “Musâkât”, 62 (1577); Tirmizî, “Buyû”, 48 (No. 1278).

⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/227 (No. 12191); İbn Mâce, “Tıb”, 21 (No. 3507).

⁵¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 12/57 (No. 23969/23503); Beyhaḳî *es-Sünenü’l-kubrâ*, 9/340 (No. 19533).

⁵² Ebû Dâvûd, “Tıb”, 4 (No. 3860).

8. ‘Abdurrâzzâk’ın eserinde ise konu daha detaylı olup ve şöyledir: “Ma’mer dedi ki: Basra’da kendisine Muğîre b. Hâb b denilen bir adam bana haber verdi ve dedi ki: Ben Medine’ye geldim ve burada başından hacamat yaptıran bir ihtiyarla karşılaştım. İhtiyar dedi ki: Bu hacamat bereketli/faydalı bir şeydir. Rasûlullah (sas.) da hacamat yaptırmıştır. Bu hacamat cüzzama, abraş hastalığına, dişlerin ağrısına, gözlerin ağrısına, baş ağrısına ve uyuklamaya karşı faydalıdır. Sadece üç defa kan çekilir. Eğer kan fazla (akmaya) başlarsa elini (kan aldırın yerin) üzerine koyarsın.” Yani (durana) kadar (devam) edersin.” Ma’mer dedi ki: “Ben de hacamat yaptırdım ve akli dengemi kaybettim. Namaz kılmak için ayağa kalktım, ancak Kur’ân’dan bir harf dahi okumaya gücüm yetmedi ve ben de kim bana telkin eder (okutur) diye emrettim/istedim.” Ma’mer dedi ki: “Allah, bu durumu izale etti ve ben de bundan sonra bir daha hacamat yaptırmadım”⁵³.
9. Hz. Ali’den nakledilen rivayet ise şöyledir: “Cebrail, Hz. Peygamber’e her iki boyun damarından ve iki omuzu arasından kan aldırması için nazil oldu”⁵⁴.
10. Eb û Kebşe el-Enmârî’den nakledilen diğer bir haber ise Hz. Peygamber, iki omuzu arasına ve başının üzerine hacamat yaptırdı ve şöyle buyurdu: “*Kim kendisinden bu kanları akıtırsa, herhangi bir hastalık için herhangi bir şeyle tedavi olmaz ise de kendisine zarar vermez*”⁵⁵. Yani bu hacamat diğer tedavilerin yerine geçer ve yeterlidir.
11. Enes vasıtasıyla gelen rivayet ise şöyledir: “*Rasûlullah (sas.), ihramlı iken ayaklarında bulunan bir ağrıdan dolayı, ayakların üzerine hacamat yaptırmıştır*”⁵⁶. Buna benzer oruçla ilgili bir rivayet de İbn Abbâs tarikıyla nakledilmiştir⁵⁷.

⁵³ Ebû Bekr ‘Abdurrezzâk b. Hemm ân eş-Şan’ânî, *el-Muşannef*, thk. Hâb burrahm ân el-A‘zam î (Beyrût: el-Meclisu’l-‘İlmî, 1403/1983), 11/29-30 (No. 19817).

⁵⁴ İbn Mâce, “Tıb”, 21 (No. 3506).

⁵⁵ İbn Mâce, “Tıb”, 21 (No. 3508); Ebû Dâvûd, “Tıb”, 4 (No. 3859).

⁵⁶ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 35 (No. 1837); Nesâî, “Menâsiku’l-hac”, 94 (No. 2870).

⁵⁷ Bk. Ebu’l-Kâsım Süleyman b. Aḥmed et-Taberânî *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, thk. Ḥamdî ‘Abdülmeccid es-Selîfî (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.), 11/59 (No. 11039).

12. Câbir de “Rasûlullah (sas.), kalçasındaki bir incinmeden dolayı uyluğu üzerine hacamat yaptırdığını söylemiştir”⁵⁸.

Özetle konuyla ilgili nakledilen rivayetlere göre Hz. Peygamber, başına, başının arkasındaki iki boyun damarlarına, iki kürek kemiği arasına, ayaklarına ve uyluğuna hacamat yaptırmıştır.

Ayrıca Hz. Peygamber eşine de hacamat yaptırmaya izin vermiş olup konuyla ilgili rivayet de şöyledir: Câbir’den nakledildiğine göre (Hz. Peygamber’in eşi) Ümmü Seleme, hacamat yaptırmak için Rasûlullâh’tan izin istedi. Hz. Peygamber de Ebû Taybe’ye, Ummu Seleme’ye hacamat yaptırmak için emretti⁵⁹.

Sonuç olarak Hz. Peygamber’in hacamat yaptırdığını ifade eden rivayetlerden *Şah hayn*’de yer alanlar, ehl-i hadisın ekseriyetine göre sahih hadislerdir. Dolayısıyla hacamat ile tedavi yönteminin sağlam rivayetlere dayandığı anlaşılmaktadır. Bu itibarla hacamat yaptırmayla ilgili Hz. Peygamber’in tavsiyelerinin olduğu aşikardır. Ancak burada incelenmesi gereken “bu tavsiyenin her hâlükârda ve her zaman yapılabilir” olup olmadığıdır. Yukarıda nakledilen rivayetler ve bu başlık altında temas edilen hususlar bağlamında, Hz. Peygamber’in genellikle hacamatı bir rahatsızlık akabinde uygulamaya yöneldiğidir. Herhangi bir hastalık, ağrı olmadan yani durup dururken Rasûlullah’ın (sas.) hacamat yaptırdığına dair herhangi bir habere ulaşılamamıştır. Bu nedenle Hz. Peygamber’in hacamat tavsiyesi kandan kaynaklanan bir rahatsızlığı/hastalığı olan veya başka sebeplerden ötürü hasta olan kişiler için olduğu anlaşılmaktadır. Yani herhangi bir hastalığı olmayan kişilere, Hz. Peygamber’in “hacamat olun/yaptırın” diye bir tavsiyesi tespit edilememiştir.

D. HACAMATIN FAYDALARI VE YAN ETKİLERİ

Bu başlık altında hacamatın özellikle hangi hastalıklara iyi geldiğini belirten rivayetler ve faydaları ile yan etkileri hakkında bilgi verilecektir.

a. Hacamatın Faydaları

Zehirli bir şey yenildiğinde, hacamatın iyi geldiğini bazı rivayetlerden anlaşılmaktadır.

⁵⁸ Ebû Dâvûd, “Tıb”, 5 (No. 3863).

⁵⁹ Müslim, “es-Selâm”, 72 (2206); İbn Mâce, “Tıb”, 20 (No. 3504); Ebû Dâvûd, “Libâs”, 33 (No. 4105). Müslim, İbn Mâce ve Ebû Dâvûd’un kaydettikleri rivayetin sonunda Ebû Taybe’nin Ummu Seleme’nin süt kardeşi veya ergenlik çağına girmeyen çocuk olduğu bilgileri de yer almaktadır. Keza köle olduğu bilgisi de vardır.

1. Örneğin ‘Abdurrahman b. Ka’b b. Mâlik’ten nakledildiğine göre Hayber’de Yahudi olan bir kadın Hz. Peygamber’e eti pişirilmiş bir koyun hediye etti. Hz. Peygamber de kadına “*Bu nedir?*” diye sordu. Kadında “hediyedir” dedi. Kadın, Hz. Peygamber yemeyecek diye, sadaka/zekât olduğunu söylemekten çekindi. Abdurrahman dedi ki: “Hz. Peygamber ve ashâbı bu koyun etini yediler. Daha sonra Hz. Peygamber ashâbına: *Durun (Yemeyin)* dedi. Kadına da ‘*Sen bu koyunun etini zehirledin mi?*’ dedi. Kadın da ‘kim sana haber verdi’ dedi. Hz. Peygamber de elinde bulunan koyunun butunu göstererek ‘*Bu kemik*’ dedi. Hz. Peygamber, kadına ‘*Niye böyle yaptın?*’ dedi. Kadın dedi ki: İstedim ki eğer sen yalancıysan insanlar senden kurtulsunlar. Yok eğer peygamber isen (zaten) sana zarar veremezler.” Abdurrahman dedi ki: “Hz. Peygamber hacamat yaptırdı. Ashâbına da ‘hacamat olmalarını emretti’ ve bazı sahâbiler (zehirin etkisinden) öldüler”⁶⁰.
2. Abdullah b. Ca’fer’den (ö. 80) nakledilen rivayet ise “Rasûlullah (sas.), zehirlendikten sonra başı üzerine hacamat yaptırmıştır”⁶¹. şeklindedir.
3. Abdurrahman b. Osman et-Teymî’den (ö. 73) nakledilen habere göre ise Rasûlullah (sas.), Hayber’de etini yediği koyundan dolayı sol omuzunun altına hacamat yaptırdı⁶². Zikredilen rivayetlerden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber, bu zehirlenmeden dolayı farklı zamanlarda ve farklı azalarının üzerine hacamat yaptırmıştır.

Bu haberlerden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber, zehirlenmeden dolayı hacamat yaptırmıştır. Dolayısıyla o dönemde zehirlenme durumlarında hacamata başvurulduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu tedavi yönteminin bütün zehirlenmelere karşı mı iyi geldiği yoksa belli başlı zehirlenmelere mi iyi geldiği rivayette belirtilmemiş olup, tıbbi açıdan incelenmesi gereken konulardan biridir.

4. İbn Abbâs’tan nakledilen Hacamatın faydalarına dair ilgili rivayetlerden birine göre Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: “*Çokça hacamat*

⁶⁰ ‘Abdurrezzâk, *Muşannef*, 11/28-29 (No. 19814).

⁶¹ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî *el-Musned*, 2: 288 (No. 1030). Muhakkik, “isnadı zayıf” olduğunu ifade etmiştir.

⁶² Ebû Nu’aym Aḥmed b. ‘Abdillâh b. Aḥmed el-İşfahânî *Mevsu’atu’-Tıbbu’n-Nebevî* thk. Muṣtafâ Hıdır Dûnmez et-Türkî (Beyrût: Dâru İbn Hâzım, 1427/2006), 2/546-547 (No. 564)

*yaptıran kul, ne güzel kuldur. Hacamat, (fasit) olan kanı akıtır; sırtının (ağırlığını/yükünü) hafifletir ve de gözlerin ferini ziyadeleştirir*⁶³.

5. Rasûlullâh'ın (sas.) hizmetçisi olan Selma da şöyle demiştir: “Rasûlullâh'a (sas.) herhangi biri baş ağrısından dolayı şikâyet ettiğinde ancak ve ancak ona ‘*Hacamat yaptır.*’ derdi. Ayaklarındaki ağrılardan dolayı şikâyet ettiğinde ise ona ancak ve ancak “*Kına sür.*” derdi⁶⁴.
6. Ümmü Seleme'den de nakledildiğine göre Rasûlullâh (sas.) şöyle buyurmuşlardır: “*Başın üzerine hacamat yaptırmak, delilik, cüzzam, gece körlüğü, abraş (deride leke bulunması) ve baş ağrısı hastalıklarına devadır.*”⁶⁵

Söz konusu rivayetlerden anlaşıldığına göre hacamat yaptırmak kirli (fasit) kanı temizlemekte; gözlere, baş ile sırt ağrılarına iyi gelmekte, ayrıca gece körlüğü, delilik, cüzzam ve abraş gibi hastalıklar için de olumlu etkiler yapmaktadır. Elbette bu uygulamalar tıp alanındaki çalışmalarla test edilecek bilgilerdir.

İbn Hacer (ö. 852/1448), eserinde hacamatın faydaları/yararları ile ilgili özetle şöyle demiştir: “Tıbbî bilenler demişler ki: İki kürek kemiği arasına yapılan hacamat, boğaz ve omuz ağrılarına iyi gelir. Başın arkasındaki iki boyun damarlarına yapılan hacamat ise kafatası ile kulaklar, gözler, dişler, burun ve boğaz gibi yüz bölgesindeki hastalıklara iyi gelir. Çenenin altına yapılan hacamat da diş ile yüz ağrılarına fayda verir ve başı (hastalıklardan) temizler. Ayakların üstüne yapılan hacamat, aşık kemiğine uygulanan hacamatın yerine geçer ve uyluk kemiklerin ile bacakların yaralarına/çıbanlarına iyi gelir. Ayrıca adet kanını keser ve testislerde meydana gelen kaşıntıları giderir. Göğsün en alt bölgesine yapılan hacamat ise bacak çıbanları, sivilceleri ile bacadaki uyuzluğu iyileştirir. Keza gut/padişah hastalığı ile basura (hemoroid) iyi gelir. Fil hastalığı (lenfödem) ve sırt kaşıntılarına da iyi gelir. Yukarıda değinilen hacamat türlerinin faydalı olabilmesi için hacamatın kanın azgın/hareketli ve ihtiyacın olduğu dönemlere denk gelmelidir⁶⁶. İbn Hacer'in hacamatın faydasına dair kaydettiği bu bilgiler de tıbbi yönde araştırılması ve teyit edilmesi gereken hususlardır.

⁶³ İbn Mâce, “Tıb”, 20 (No. 3502). Albânî söz konusu rivayetin isnadının “zayıf” olduğunu belirtmişlerdir.

⁶⁴ Ebû Dâvûd, “Tıb”, 3 (No. 3858). Albânî, söz konusu rivayet için “hasen” olduğunu belirtmiştir.

⁶⁵ Taber ân î *Mu□cemu 'l-keb r*, 23/299 (No. 667). Muhakkik, isnadı zayıf olduğunu belirtmiştir.

⁶⁶ Ahmed b. Ali b. Hacer el-'Asqalan î *Fethu 'l-bâri şerhu Sah ũi 'l-* Buhari (Beyr ũt: Dâru 'l-Kutũbi 'l-İlmiyye, 1424/2003), 10/188 (Tıb, 14).

Tıp alanında yapılan bir çalışmada hacamatın iyileşmeye katkı sağladığı hastalıklardan bazıları şu şekilde belirtilmiştir: “*Lomber disk lezyonu, Servikal spondiloz, Brakialji parestetika noktürni, Persistant non -spesifik boyun ve bel ağrısı, Fibrozit, Fibromiyalji, Diz osteoartriti, Dismenore, Talasemi ve hemokromatozis, Migren, Trigeminal nevralji, Karpal tünel sendromu, Gut artriti, Hiperlipidemi, Alerjik rinit, Astım, Asmatik bronşit, Hipertansiyon, Kalp yetmezliği, Aritmi ve MI (hayvanlarda yapılan bir çalışma), Herpeszoster, Viral hepatit, Sellülit, RA, Sekonder amonere, İnme rehabilitasyonu, Akne vulgaris ve Atopik dermatit*”⁶⁷.

Keza diğer bir çalışmada hacamatın yararları şu şekilde açıklanmıştır: “*Ciltteki bir çok ila ç metabolitleri, ağır metaller, proinflamatuvar maddeler, inflamasyon hücreleri, toksinler, kimyasal endojen maddeler, zararlı kimyasallar, bakteriler ve hastalıklar hacamat ile birlikte vücuttan atıldığı. Cildin boşaltım görevini görmekte, vücuttaki patojen maddelerin atılımını gerçekleştirilmekte, Oksidatif strese neden olan maddelerden vücudun arınmasını sağlamakta, böylece vücutta detoks etkisi oluşturmaktadır.*”⁶⁸ Keza “*Kore’de yapılan bir çalışmada sürekli bilgisayar kullanımından kaynaklı boyun ağrısı olan kişilerde hacamat sonrasında ağrı şiddetinde azalma ve boyunda rahatlama görülmüştür*”⁶⁹.

Son olarak İlim erbabı, hacamat ile fast’ı (damarları keser kan almayı) mukayese ederek hangisinin daha faydalı olduğunu tartışmışlardır. Örneğin İbn Hacer, sıcak bölgelerde yaşayanlar için hacamatın, damarları keserek kan aldirmaktan (الفصد) daha etkin/faydalı; sıcak olmayan beldelerde yaşayanlar için ise damarları yarararak kan aldirmanın daha etkin olduğunu belirtmiştir⁷⁰. Ancak bu bilgi de tıbbi yönde günümüz şartlarına göre incelenerek bir sonuca varılmalıdır.

b. Hacamatın Yan Etkileri

Kupa Tedavisi ve Hacamat adlı bir makalede hacamatın yan etkileriyle ilgili şöyle bir bilgi kaydedilmiştir: “incelenen 135 randomize kontrollü çalışmanın hiç birinde ciddi yan etki rapor edilmemiştir. Vaka düzeyinde kan basıncında ani artma ile hemorojik

⁶⁷ Okumuş, “Kupa Tedavisi ve Hacamat”, 377.

⁶⁸ Berivan Unat, *Farklı Yaş Gruplarında Hacamat Yaptıran Kadınlarda Oksidatif Stres ile İlgili miRNA’ların Araştırılması* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek lisans, 2018), 14-15.

⁶⁹ Unat, *Farklı Yaş Gruplarında Hacamat Yaptıran Kadınlarda Oksidatif Stres ile İlgili miRNA’ların Araştırılması*, 49.

⁷⁰ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî* 10/171 (Tıb, 3).

stroke ve demir eksikliği anemisi gözlenmiştir. YKT'nin (yaş kupa tedavisinin) en ciddi yan etkisi nadir de olsa vazo - vagal senkoptur. Kupa tedavisinin profesyonellerce uygulanması, anemi oluşmaması için sık aralıklarla yapılmaması, uygulama öncesi hastanın değerlendirilmesi, muayenesinin yapılması ve hemogram, biyokimya gibi tetkiklerinin incelenmesi, enfeksiyon riski açısından emniyet kılavuzunun takibi gerekir. Kupa uygulaması sonrası erken dönemde eritem, dairesel ekimoz, şişlik, kanama, rahatsızlık hissi, ağrı, hafif başağrısı, terleme, sıcaklık basma hissi ve karıncalanma gözlenebilirken; kesi bölgesinde skar, morarma, hiperpigmentasyon ise daha geç gözlenen değişikliklerdir⁷¹.

Bazı çalışmaların da belirttiği gibi *“Hacamat işleminin ciddi yan etkileri bulunmamaktadır. Deneyimli bir hekim tarafından uygulanmadığında ise derin kesikler ve damar duvarlarının hasarı ile ciltte geç iyileşen yaralar, kalıcı izlerin oluşumu görülebilmektedir”*⁷².

Hacamattan önce ve sonra uyulması gereken temel kurallar hakkında da kısaca bilgi vermekte yarar vardır. Hadis âlimlerinden biri olan İbn Hacer şöyle demiştir: *“Tabiplerin nezdinde en faydalı/sağlıklı hacamat, gündüz saat iki veya üçte yapılandır. Ayrıca hamamdan ve cimadan sonra yapılmamalı; keza aç veya tokken de yapılmamalıdır”*⁷³. Konuyla ilgili yapılan bazı çalışmalarda ise *“Yemekten sonra mezenterik arter dolaşımının artması cilde giden kan akımını da azaltabileceği için YKT'nin (yaş kupa tedavisinin) aç karna uygulanması önerilmektedir. Keza uygulama öncesi ve sonrası bir iki gün proteinden fakir diyet tavsiye edilmiştir. İşlem sonrası ise 24 saat içinde banyo yapılması önerilmemektedir”*⁷⁴. Bazı çalışmalarda ise hacamat olan kişinin en az üç gün banyo yapmaması önerilmektedir⁷⁵. Bir makalede, yaş kupa tedavisinin *“2 yaş altı ve 60 yaş üstüne önerilmediği”* bilgileri kaydedilmiştir⁷⁶.

Ayrıca bir çalışmada belirtildiği gibi: *“uygulama öncesi hasta kontrolü yapılmalıdır. Biyokimya ve hemogram tetkikleri incelenmeli, enfeksiyon riski açısından değerlendirme yapılmalı, anemi, demir eksikliği anemisi gibi durumlar*

⁷¹ Okumuş, “Kupa Tedavisi ve Hacamat”, 378.

⁷² Unat, *Farklı Yaş Gruplarında Hacamat Yaptıran Kadınlarda Oksidatif Stres ile İlgili miRNA'ların Araştırılması*, 15.

⁷³ İbn Hacer, *Fethu'l-bâr* 10/184 (Tib, 11).

⁷⁴ Okumuş, “Kupa Tedavisi ve Hacamat”, 372.

⁷⁵ Unat, *Farklı Yaş Gruplarında Hacamat Yaptıran Kadınlarda Oksidatif Stres ile İlgili miRNA'ların Araştırılması*, 13.

⁷⁶ Okumuş, “Kupa Tedavisi ve Hacamat”, 372.

değerlendirilmelidir. Gerekli tedbirler alınarak sağlıklı hijyenik bir ortamda işlem yapılmalıdır. Hijyenin göz ardı edilmesi durumunda enfeksiyon (hepatit B, C, HPV veya HIV) riski olan bir işlemdir”⁷⁷.

Son olarak Sefîne’den (ra.) nakledildiğine göre Rasûlullah (sas.) hacamat yaptırmış ve kendisine şöyle demiştir: “*Bu kanı al; hayvanlardan, kuşlardan ve insanlardan (uzak tutmak için) defnet*”⁷⁸. Bu rivayet, tıbbi vb. atıkların canlıların zarar görmeyecek şekilde imha etmenin önemine ve gerekliliğine delalet etmektedir.

SONUÇ

Hacamat ile ilgili farklı sahabilerden farklı rivayetler nakledilmiştir. Genel anlamda hacamat yaptırmanın şifa kaynağı olduğu ve (o dönem için) en önemli tedavi yöntemlerinden biri olduğu yukarıda kaydedilen rivayetlerden anlaşılmaktadır. Ayrıca bazı haberlerde kameri/hicri takvime göre ayın 17, 19 ve 21’ine denk gelen günlerde hacamat yaptırmak tavsiye edilmiştir. Bazı rivayetlerde ise çarşamba, cuma, cumartesi ve pazar günleri hacamat yaptırmanın olumsuzluklarına temas edilmiştir. Ancak Nevevî İbn Hacer ve ‘Aynî gibi hadis alimleri belli bir günde hacamat yaptırmanın nehyi (yasaklaması) ile ilgili herhangi bir şeyin (haberinin) sabit olmadığını belirtmişlerdir. Özellikle cuma günü ile ilgili rivayetlerde sıhhat yönünde ciddi problemler olduğu tespit edilmiştir. Rasûlullah (sas.), bizzat hacamat yaptırmış ve nakledilen rivayetlere göre başının arkasındaki iki boyun damarına, iki kürek kemiği arasına, başına, ayaklarına ve uyluğuna hacamat yaptırmıştır. Keza Hz. Muhammed (sas.), tıbbi vb. atıkların canlıların zarar görmeyecek şekilde imha etmeyi bildirmiştir.

Son olarak hacamat yaptırmayla ilgili Hz. Muhammed’in (sas.) tavsiyeleri olduğu aşikardır. Ancak burada incelenmesi gereken “bu tavsiyenin her hâlükârda ve her zaman” hacamata cevaz verip vermediğidir. Yukarıda nakledilen rivayetler ve Hz. Muhammed’in (sas.) uygulaması hacamatın genellikle bir rahatsızlık akabinde yapıldığıdır. Herhangi bir hastalık, ağrı olmadan yani durup dururken Rasûlullah’ın (sas.) hacamat yaptırdığına dair bir habere ulaşılamamıştır. Bu itibarla Hz. Peygamber’in hacamat tavsiyesi kandan kaynaklanan bir rahatsızlığı/hastalığı olan

⁷⁷ Unat, *Farklı Yaş Gruplarında Hacamat Yaptıran Kadınlarda Oksidatif Stres ile İlgili miRNA’ların Araştırılması*, 15.

⁷⁸ Ebû Abdillâh Huseyn b. İsmail el-Mehâmîlî *Emâilî’l-Mehâmîlî* (Rivâyetu İbn Yahya el-Beyyî’, thk. İbrahim İbrahim el-Şayî, Dâru İbn Kayyim (el-Memleketu’l-‘Arabiyyetu’s-Su’ûdiyye); el-Mektebetu’l-İslâm (‘Ammân), 1412/1991, 411-412 (No. 526); Taberânî *Mu‘cemu’l-kebîr*, 7/94-95 (No. 6434). *Emâli* îadlı eserin muhakkiki, söz konusu hadis hakkında “isnadının zayıf” olduğunu belirtmiştir.

veya başka nedenlerden ötürü hasta olan kişiler için olduğu anlaşılmaktadır. Yani herhangi bir hastalığı olmayan kişilere, Hz. Peygamber'in "hacamat olun/yaptırın" diye bir tavsiyesi tespit edilememiştir. Ayrıca o dönemde dağlama da başvurulan bir tedavi yöntemi idi. Ancak Hz. Muhammed (sas.) kişiye eziyet verdiği için sıcak bakmamıştır. Bu itibarla günümüzde hacamattan daha kolay ve az yan etkisi olan bir tedavi şekli varsa ona başvurmanın sünnettın maksadına daha uygun olacağı anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte yapılan çalışmalarda, hacamat yaptırmanın ciddi yan etkileri bulunmadığı belirtilmiştir. Ancak işın erbabı olmayan kişilerce yapılacak uygulamanın ciddi sorunlara yol açması muhtemeldir. Bu sebeple, kan aldırmanın kişinin bünyesi üzerinde yaratabileceği etkinin dikkate alınarak bir hekim kontrolünden geçtikten sonra hacamat yaptırılması önerilmektedir. Nitekim ehl-i hadisten olan Ma'mer, hacamat yaptırırken olumsuz yönden etkilenmiş ve "bir daha hacamat yaptırmayacağımı" ifade etmiştir.

KAYNAKÇA

Abdurrezzâk Ebû Bekr 'Abdurrezzâk b. Hemmân eş-Şan'ânî. *el-Muşannef*. Thk. Hâbîrurrahmân el-A'zam î 12 Cilt. Beyrût: el-Meclisu'l-İlmî, 2. Basım, 1403/1983.

Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdillâh Ahmed b. Hanbel b. Hilâl eş-Şeybânî. *el-Müsned*. Thk. Şu'ayb el-Arnaût vd.. 50 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1416/1996-1421/2001.

Azizova, Elanura. "İlk Dönem İslam Toplumu Sağlık Sektöründe Hacamatçılık". *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin Elmi Mecmuesi*, no. 15, Nisan (2011), 151-160.

Beyhağ î Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn b. 'Alî el-Beyhağ î *es-Sünenü'l-kubrâ*. Thk. Muhammed 'Abdulqâdir 'Atâ. 11 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003.

Bezz âr, Ebû Bekr Aḥmed b. ‘Amr b. ‘Abdulḥâlik el-Bezz âr. *el-Baḥru’z-zehîḥ âr/Müsned*. Thk. ‘Âdil b. Sa’d-Mahfuzurr âm ân-Şabrî ‘Abdulḥâlik. 20 Cilt. Medine: Mektebetu’l-‘Ulûm ve’l-Hikem, 1427/2006.

Buḥ âr Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buḥ âr el-Câmiu’s-şah ḥ (*el-Câmi’u’l-müsnedu’s-şahihu’l-muḥtaşar min umûri Rasûlillâhi ve sunenihi ve eyyâmihî*). 9 Cilt. Kahire: Dâru’t-Te’sîl, 1433/2012.

Ebû Abdillâh Huseyn b. İsmail el-Mehâmil î *Emâili’l-Mehâmil î* (Rivâyetu İbn Yahya el-Beyyi’. Thk. İbrahim İbrahim el-Ḳaysî. Dâru İbn Kayyim (el-Memleketu’l-‘Arabîyyetu’s-Su’ûdiyye); el-Mektebetu’l-İslam (‘Ammân), 1412/1991.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş’as el-Ezdîes-Sicistânî *es-Sünen*. Thk. Şu’ayb el-Arnaût-Muhammed Karabolelî. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru’r-Risâletu’l-‘Alemiyye, 1430/2009.

Ebû Dâvûd et-Tayâlis î Süleymân b. Dâvûd b. Cârûd et-Tayâlis î *el-Müsned*. Thk. Muhammed b. ‘Abdulmuḥsin et-Türkî 4 Cilt. Cize: Dâru Hicre, 1420/1999.

Ebû Nu’aym, Aḥmed b. ‘Abdillâh b. Aḥmed el-İşfahânî *Mevsu’atu’t-Tıbbu’n-Nebevî* Thk. Muştafâ Hıdır Dünmez et-Türkî. 2 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Hâzim, 1427/2006.

Ebû Ya’lâ, Aḥmed b. ‘Alî b. Musennâ et-Temîmel-Mevşî *el-Müsned*. Thk. Huseyn Selîm Esed. 16 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Me’mûn li’t-Turâs, 2. Basım, 1408/1988.

Hâkim, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. ‘Abdillâh el-Hâkim en-Neysâbûrî *el-Müstedrek ‘alâ’s-Şahîḥayn*. Thk. Mustafâ ‘Abdulḳâdir ‘Atâ. 4 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kutûbi’l-‘İlmiyye, 2. Basım, 1422/2002.

Ḥalil b. Aḥmed, Ebû ‘Abdirrâḥmân Ḥalil b. Aḥmed b. ‘Amr el-Başrî el-Ferâsî *Kitâbu’l-‘Ayn*. Thk. ‘Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kutûbi’l-‘İlmiyye, 1424/2003.

Heysemî, Ebu’l-Ḥasan ‘Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân Nureddîn el-Heysemî *Mecme’u’z-zevâid ve menbe’u’l-fevâid*. Thk. Huseyn Selîm Esed ed-Dâirânî 23 Cilt. Cidde: Dâr’u’l-Minhâ, 1436/2015.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr ‘Abdillâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî *el-Musannef*. Thk. Muhammed ‘Avvâme. 26 Cilt. Beyrût: Dâr Ḳurtuba, 1427/2006.

İbn Hacer, Ebu'l-Fađl Ađmed b. 'Alî b. Muhammed b. Ađmed b. Hacer el-'Askalânî *Fethu'l-bârî şerhu Şahî'l-Buđârî* 15 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutûbi'l-'İlmiyye, 2. Basım, 1424/2003.

İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce el-Ğazvî *es-Sünen*. 4 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1435/2014.

İbnü'l-Esî, Mecduddîn Ebu's-Se'âdât Mubârek b. Muđammed el-Cezerî *en-Nihâye fî ğarîbi'l-ĥadîs ve'l-eser*. Thk. Mađmûd Muhammed et-Tanâhî Tâhir Ađmed ez-Zâvî 5 Cilt. Yy.: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1963/1383.

Ğâğî İyâz, Ebul'Fađl 'İyâğ b. Mûsâ b. İyâğ es-Sebtî *Meşâriku'l-envâr 'alâ şihâhi'l-âsâr*. 2 Cilt. Kahire: Dâru't-Turâs; Tunus: el-Mektebetü'l-'Atîka, 1978.

Köşe, Abdullah. "Hacamat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/422. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc el-Ğuşeyrî en-Neysâbûrî *el-Câmiu's-şahîh*. Thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutûbi'l-'İlmiyye, 1412/1991.

Nesâî, Ebû 'Abdirrahmân Ađmed b. Şu'ayb en-Nesâî *Kitâbu'l-Muctebâ'es-Sünenü's-şuğrâ*. 9 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1433/2012.

Nevevî Ebû Zekeriyâ Muđyiddîn b. Şeref en-Nevevî *Kitâbu'l-Mecmu' şerhu'l-Muhezzeb*. Thk. Muhammed Necîb el-Mutî'î. 25 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts..

Okumuş, Müyesser. "Kupa Tedavisi ve Hacamat". *Ankara Medical Journal* 16/4 (2016), 370-382.

Rıdvanoğlu, Mahmud. "Hacamat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/423. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Rûyânî Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî *el-Müsned*. Talik: Eymen 'Alî Ebû Yemânî 3 Cilt. By: Dâru Ķurtubâ 1416/1995.

Şeker, Necmettin. "Hz. Peygamber'in Hadislerinde Koruyucu Hekimlik: Hacamat Örneği". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2013), 156-188.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-keb r*. Thk. Hamd î
'Abdülmeçîd es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-evsat*. thk. Târik b.
'İvedull ah - 'Abdulmuhsin b. İbrâhîm. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1415/1995.

Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ b. Sevre et-Tirmizî *el-Câmi'u'l-keb r*. thk.
Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.

Unat, Berivan. *Farklı Yaş Gruplarında Hacamat Yaptıran Kadınlarda Oksidatif Stres
ile İlgili miRNA'ların Araştırılması*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sağlık
Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.